

3. Горшенков Г. Н. Государство и преступность: опасность взаимодействия / Горшенков Г. Н., Горшенков Г. Г. // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. — 2002. — № 1. — С. 211—215. — Серия: Право.

4. Інформація про постраждалих під час масових акцій у Києві та у регіонах України станом на 6.00 год. 4 березня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/portal/> — Заголовок з екрану.

5. У МВС повідомили про 16 загиблих за останні дні правоохоронців [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/u-mvs-povidomili-pro-16-zagiblih-za-ostanni-dni-pravoohoronciv-335776.html> — Заголовок з екрану.

6. Борисов В. І. Засади сучасної кримінально-правової політики України [Текст] / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю». — Івано-Франківськ, 2014. — С. 3—9.

7. Фріс П. Л. Кримінально-правові новели 16 січня і кримінально-правова політика [Текст] // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 6 березня 2014 р.). — Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2014. — С. 24—28.

Тетяна Володимирівна МЕЛЬНИЧУК,

канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

З часів видання у 1874 році праці Ч. Беккарія «Про злочини і покарання» аксіоматичним визнається висловлене ним твердження про те, що злочини доцільніше попередити, ніж потім за них карати. Кримінологічна наука та практика протидії злочинності з найдавніших часів і до сьогодення випробовувала безліч засобів попереджувального впливу на делінквентну поведінку та її носіїв: від медикаментозних до обмежувальних. Одним із найбільш суперечливих, але водночас незмінних інструментів залишається кримінально-правовий вплив на злочинність.

Базуючись на законі «нормального розподілу» за кривою К. Ф. Гаусса, кримінологи відзначають відносно стійкий розподіл осіб за схильністю до кримінальної поведінки: 10 % населення є

кримінально активними — це особи, які вчиняють злочини незалежно від змін (покращення/погіршення) соціально-економічних умов; 25 % — громадяни, які завжди утримуються від порушення норм кримінального закону; решта 65 % належать до нестійких (ситуативних), які за певної життєвої ситуації здатні вчинити кримінально карані дії, хоча криміногенної настанови як такої не мають. Очевидною є умовність таких розрахунків. По-перше, з моменту вчинення першого правопорушення вірогідність вчинення нових стрімко зростає. По-друге, такий розподіл може бути застосований до ustalених форм злочинної діяльності, але має невисоку наукову та прогностичну цінність щодо так званої спорадичної злочинності.

На рівні побутової свідомості вважається, що кримінальний закон розрахований лише на 10 % кримінально активного населення. Тим не менш попри умовний статистичний розподіл безспірною з точки зору кримінологічної матерії є профілактична доцільність та практична виправданість засобів кримінального права щодо усіх зазначених категорій: осіб, які вчиняють злочини, законслухняних громадян та ситуативних правопорушників. Незважаючи на характерні для постмодерну розчарування у каральному правосудді та «кризу» покарання, сучасний арсенал засобів кримінального права та тенденції його розвитку дозволяють зробити характер та інтенсивність впливу кримінального закону щодо вказаних осіб максимально диференційованим. Причому функціональність кримінального закону не слід обмежувати його охоронними можливостями.

Кримінально-правова охорона особи, суспільства та держави реалізується у встановленні того, які діяння визнаються злочинними, які стани суб'єктів злочину сприяють прояву злочинності діянь, які покарання застосовуються до злочинців, які заходи безпеки, соціального захисту та компенсації призначаються додатково винним та іншим особам, що знаходяться у злочинному стані, а також особам, які потребують кримінально-правового заохочення та захисту [1, с. 10].

До прийняття Кримінального кодексу (далі — КК) 2001 р. профілактична функція кримінального закону визначалась виключно на теоретичному рівні. Сьогодні це завдання політики у сфері боротьби зі злочинністю одержало нормативне закріплення у ст. 1 КК, що прямо зафіксувала: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням... запобігання злочинам». Кримінологічне значення кримінального закону вбачається у його кінцевій меті недопущення вчинення злочинів, що покликано реалізуватися за допомогою проміжних цілей:

1) надання «офіційного статусу» протиправності суспільно небезпечним діям, інформування про вид і міру забороненої поведінки та відповідних санкцій (відповідно й міру правомірної поведінки). Сам факт встановлення кримінальної відповідальності за те чи інше діяння та усвідомлення ризику кари повинні позитивно впливати на громадян; будучи доведеними до загального відома населення країни шляхом офіційного опублікування закону, його норми впливають на свідомість і волю громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, спонукають їх погоджувати свої дії з цими заборонами;

2) створення юридичної основи для застосування кримінально-правових заходів до учасників кримінального конфлікту. Принцип законності попереджувальної діяльності особливо при застосуванні репресивних заходів, пов'язаних із обмеженням прав та інтересів людини, передбачає юридичне закріплення та суворе дотримання компетентними органами при їх реалізації. Юридичне значення кримінального закону полягає також в тому, що він спонукає відповідні компетентні правоохоронні органи і громадські об'єднання своєчасно виявляти злочини. Реалізація форм кримінальної відповідальності за конкретний злочин покликана запобігти новим злочинам як з боку засудженого, так і з боку інших осіб. Деякі норми мають подвійний запобіжний вплив (зокрема, ст. 304 КК — «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»);

3) заохочення правомірної поведінки на різних стадіях механізму злочинної поведінки (наявність норм про добровільну відмову від доведення злочину до кінця (ст. ст. 17, 31 КК), «пільгових» інститутів — загального (ст. ст. 45—47 КК) та спеціального звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 212, 255, 258-3, 258-5, 263, 309 КК та інші);

4) усунення віктимологічних станів (відновлення прав потерпілих, компенсація шкоди).

Попереджувальна спрямованість кримінального закону не викликає сумнівів. Однак закон не завжди досягає мети, адже, як відомо, закони можуть як протидіяти злочинності, так і породжувати її.

Криміналізація і декриміналізація може бути не тільки фікцією породження злочинності законом, але і виступати як справжнє джерело при кримінологічно необґрунтованому введенні кримінально-правової заборони на ті або інші діяння. Так, наприклад, в США за часів «сухого закону» встановлення покарання за продаж алкогольних напоїв послужило поштовхом до швидкого зростання злочинних угруповань, зокрема Коза Ностри. Передбачене в Радян-

ському Союзі з 1936 по 1954 р. кримінальне покарання жінки за здійснення абортів сприяло, як відмічено ґахівцями, зростанню числа вбивств новонароджених їх матерями [2].

Небезпечним стає кримінальний закон, коли за його допомогою створюється й фікція суспільної небезпеки, а влада намагається вирішити суспільно-політичні або економічні проблеми шляхом кримінального переслідування. Історія підтверджує, що закон не завжди означає право. Так, у 1932 р. для виконання плану хлібозаготівель була прийнята Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» (відома у народі як Закон «Про п'ять колосків»), що передбачала розстріл з конфіскацією всього майна при обтяжуючих обставинах і мінімум десять років ув'язнення в усіх інших випадках за збір колосків на вже зраному колгоспному полі, «самоправний» помел власного хліба тощо. До початку 1933 р., за неповні п'ять місяців, за цим законом було засуджено майже 55 тисяч осіб, з них 2110 — до вищої міри покарання. Подібні дії інспірують правовий нігілізм, конфронтацію суспільства і влади, виправдання дій засуджених з боку пересічних громадян, а відтак і недотримання заборон.

У зв'язку із необхідністю вивчення взаємовпливу законодавства (в тому числі кримінального) та злочинності у кримінологічній науці отримує все більшої підтримки відносно нова теорія середнього рівня — кримінологія закону.

Ключовою проблемою забезпечення стримуючих можливостей кримінального закону, на наш погляд, є нормативність злочинності (певна межа насичення суспільства злочинними проявами). У свій час Е. Дюркгейм вказував, що хоча злочинність, безумовно, призводить до деяких дисфункцій у суспільстві, у той же час вона в деякій мірі функціональна. Соціальна функція злочинності полягає в тому, що її існування (в певних межах) є проявом умов, необхідних для соціального розвитку і зміни суспільства. Злочинність — один із чинників суспільного здоров'я, невід'ємна частина всіх здорових суспільств [3, с. 42]. Слідом за ним Р. Мертон бачив у злочині «нормальну реакцію нормальних людей на ненормальні умови» [4, с. 299]. Статистичний аналіз сучасного стану злочинності в Україні та світі свідчить про високу кримінальну насиченість суспільства. В. М. Дрьомін розглядає злочинність через призму предметної діяльності, інституціалізованої соціальної практики, яка конкурує з іншими соціальними практиками: працею, відпочинком, спортом та ін.[5]. Саме масовість кримінальних практик ускладнює

дію норм кримінального закону, оскільки знижує ефект дотримання заборони.

Суперечність між каральною сутністю кримінальної політики та ступенем її узгодженості із суспільною думкою та суспільною свідомістю є очевидною. Значна частина населення не реагує на заборони, оскільки не бачить у такій поведінці певного сенсу або впевнена у відверненні настання можливих негативних наслідків через незабезпечення невідворотності кримінальної відповідальності. Між тим емпіричні дослідження уточнюють, що збільшення на 1 % ймовірності засудження сильніше утримує від злочину, ніж збільшення на 1 % тяжкості покарання [6, с. 36].

Досить складно емпіричним шляхом виявити загальнопревентивний ефект кримінального закону. Мета кримінального закону визначається як загальнопревентивна, коли профілактика розрахована на невизначено велике коло осіб, але це не свідчить про те, що законодавець бачить у всіх без винятку громадянах потенційних злочинців. Кримінальний закон в цьому випадку розрахований на забезпечення законслухняної поведінки громадян.

Мета закону є спеціальнопревентивною, коли попередження адресоване конкретним громадянам, які вже вчинили злочини. Спеціальна превентивна мета виражається в невідворотності реалізації загрози покарання.

Загальнопревентивна та спеціальнопревентивна цілі кримінального закону тісно пов'язані, головна умова їх досягнення — реальність. «Рішення судів, а також дії міліції та адміністрації виправних установ доводять знання про кримінальне право до населення, підкреслюючи той факт, що кримінальні закони — аж ніяк не пусті погрози, і даючи детальну інформацію про те, якого покарання слід очікувати за вчинення тих чи інших діянь. Ефект загального попередження забезпечується в тій мірі, в якій це утримує громадян від соціально небажаних дій, які вони в іншому випадку могли б вчинити» [7, с. 34]. У той час як ефект спеціального попередження залежить від застосування права в кожному окремому випадку, ефект загального попередження виникає як результат взаємодії між положеннями закону та їх застосуванням у конкретних випадках.

Слід визнати, що застосування покарання до деяких категорій злочинців безспірно забезпечує кару, але має лише тимчасовий стримуючий ефект. Зокрема, рецидивісти мають низьку чутливість до попереджувальних заходів і аналогічно до превентивного ефекту засобів кримінального права. Кожне наступне засудження сприймається як прорахунок у кримінальній кар'єрі. Позбавлення волі служить

засобом ізоляції від суспільства, але навіть не виключає вчинення злочинів у пенітенціарних установах. Щорічно в Україні вчиняється в середньому п'ятсот злочинів у місцях позбавлення волі.

Наведемо дані одного з опитувань на предмет впливу зовнішніх факторів на відмову осіб, які відбули покарання за корисливі посягання, від злочинної корисливої поведінки. На ухвалення рішення у майбутньому відмовитися від злочинної поведінки лише у 25 % засуджених впливає страх перед покаранням. Серед інших відповідей: релігія — 3 %; сім'я — 8 %; громадський фактор (друзі, робота) — 12 %; принциповість — 52 % [8, с. 14]. За даними іншого дослідження, майже всі опитані засуджені відчували значно більший страх перед кримінальним покаранням до першого засудження за вчинення ними першого злочину. Потім ефект залякування поступово зійшов нанівець, відбулося звикання до нього. Значить, емоційна глухота і байдужість до загрози покарання характерні не тільки злочинцям-рецидивістам, а й багатьом засудженим, у тому числі і вперше засудженим [9, с. 72].

Вплив кримінального закону на вчинки індивідів залежить від характеру охоронюваних норм. Найбільш ефективним вважається те кримінальне законодавство, яке одночасно відповідає морально-етичним уявленням населення, тому слід прагнути того, щоб кримінально-правові заборони приймалися в силу неминучості, коли інші заходи виказали свою неефективність. Кримінологи виділяють певні категорії злочинів, які належать до так званих ядерних або традиційних злочинів, які незалежно від рухливих меж криміналізації діянь залишаються стабільними у законодавстві. До них відносяться, зокрема, насильницькі та загальнокримінальні корисливі злочини. Громадська думка підтримує суворі покарання за їх вчинення, адже вони сприймаються як аморальні та суспільно небезпечні за своєю природою. Інше ставлення до дій, які суспільством сприймаються як допустимі, а незаконні лише тому, що заборонені законом. Наприклад, особи, що вчиняють економічні або посадові злочини, не вважають себе злочинцями, а лише пристосуванцями до умов середовища.

Насамкінець відзначимо, що зв'язок кримінального законодавства та кримінологічної науки є оберненим. Кримінологи не тільки намагаються оцінити ефективність та результативність протидії злочинності за допомогою засобів кримінального права, але і сучасні кримінологічні дослідження, завдяки яким відбувається розвиток кримінологічних знань та концепцій, впливають на законодавця та задають темпи криміналізації/декриміналізації діянь.

Л и т е р а т у р а

1. Туляков В. А. Тенденции развития современной криминологии и уголовно-правовая доктрина // Криминологический журнал БГУЭП. — 2010. — № 2. — С. 5—12.
2. Шестаков Д. А. От понятия преступности к криминологии закона // Общественные науки и современность. — 2008. — № 6. — С. 131—142.
3. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности. — М. : Прогресс, 1966. — С. 39—44.
4. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия // Социология преступности. — М. : Прогресс, 1966. — С. 299—313.
5. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монография / В. Н. Дремин. — О. : Юридична література, 2009. — 616 с.
6. Eide E. Economics of Crime. Deterrence and the Rational Offender. North — Holland, Amsterdam etc., 1994. — P. 156. Цитується за: Латов Ю. В. Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики / Ю. В. Латов — М. : МОНФ, 2001. — 281 с.
7. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений : пер. с англ. / И. Анденес. — М., 1979. — 363 с.
8. Павленко О. В. Постпенитенциарное поведение лиц, отбывших наказание за корыстные посягательства : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. В. Павленко ; МВД России. Омская академия. — Омск, 2003. — 18 с.
9. Дикаев С. У. Цели уголовного наказания и проблемы социальной адаптации лиц, отбывших и отбывающих наказание в виде лишения свободы // Вестник экономики, права и социологии. — 2007. — № 2. — С. 70—75.

Роман Асхатович НАКИПОВ,

*докторант юридического факультета Рижского университета
им. П. Страдиņa «Rīgas Stradiņa Universitāte» (Латвия)*

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ДОКТРИНА В КРИМИНОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ

Сегодня, на фоне мировой глобализации, с возникновением новых форм преступности, в частности транснациональной преступности, перед учёными-криминологами встаёт серьёзная задача своевременно отреагировать на происходящие в мире социально-политические и экономические процессы с целью обеспечения безопасности общества. Повсеместный всплеск преступности в период глобального финансового и экономического кризиса показал неспо-